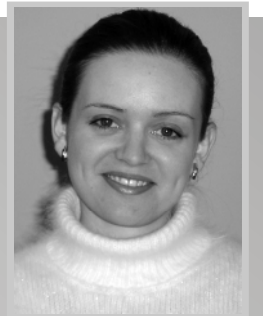

Ярослав ГРУДЗЕВИЧ

РИЗИКИ У БАНКІВСЬКІЙ СФЕРІ: ТЕОРЕТИЧНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ТА ПРОБЛЕМИ КЛАСИФІКАЦІЇ

Ірина НУЖНА

Розглянуто теоретичні підходи щодо визначення сутності ризиків в економічній діяльності. Особливу увагу приділено ризикам банківської діяльності як такої, що найбільше піддається впливу різноманітних факторів, які викликають загрозу втрати ліквідності та платоспроможності.

Систематизовано концептуальні підходи до класифікації банківських ризиків, класифікації ризиків та точність їх оцінки, аргументовано, що повнота є важливим компонентом ризик-менеджменту в банківській справі.

The scientific ways to the considering of concept of economic activity risks was performed. The special attention was attracted to the banking activity risks which might come under the influence of various factors of solvency and liquidity losses.

According the classification of the various banking risks were considered the theoretic bases and features of risk-management in banking business.

У будь-якому економічному процесі постійно постає проблема вибору, пов'язана з неможливістю точно визначити кінцевий результат. Причина невизначеності полягає у відсутності певної інформації, яка могла б допомогти спрогнозувати подальший розвиток подій та виробити адекватне управлінське рішення. Ця невизначеність у більш окресленому виразі полягає у ймовірності відхилення реального кінцевого результату в той чи інший бік від очікуваного оптимального.

Сучасна наука в якості вимірника цієї невизначеності, що полягає у недоотриманні бажаних результатів, застосовує поняття "ризик" [3].

Найчастіше ризик визначають як "небезпеку втрат". У повсякденному житті під ризиком розуміють можливість настання певної несприятливої події, яка спричиняє виникнення різноманітних матеріальних або нематеріальних втрат, як, наприклад, отримання фізичної травми, втрата майна тощо.

У наукових джерелах наводяться різні визначення фінансового ризику, сформульовані А. П. Альгіним, І. Т. Балабановим, А. А. Первозванським, В. В. Ковальовим, А. Г. Загороднім, І. Волошиним. При цьому більшість науковців розглядають ризик як ймовірнісну величину, яку в більшості випадків можна виміряти і, яка в переважній більшості є керованою.

Наприклад, А. Г. Загородній, Г. Л. Вознюк, Т. С. Смовженко визначають економічний ризик як “ймовірність того чи іншого результату (отримання прибутку чи втрат) від реалізації певного господарського проекту чи здійснення певної дії” [2]. Аналогічно визначає ризикі Я. С. Мелкумов як “ймовірність несприятливого завершення фінансової операції” [4]. У “Фінансовому менеджменті” під редакцією Г. Б. Поляка наводиться подібне визначення ризику “ризик – це ймовірність виникнення втрат, збитків, недопоступлень запланованих доходів, прибутків” [8].

Поняття ризику є предметом дослідження більшості суспільних наук, кожна з яких має свої цілі та інструментарій дослідження ризику. Відповідно існує безліч визначень категорії “ризик”, які розкривають її зміст з позиції різних наук. Наприклад, в економічній теорії категорію “ризик” розглядають як певний негативний продукт, що може виступати об’єктом купівлі-продажу, оскільки в системі економічних відносин окремі суб’єкти ринку хеджують та диверсифікують свої ризики, інші – “купують” ризики за допомогою різних фінансових інструментів з метою збільшення своїх прибутків [9]. У страхуванні під ризиком розуміють “іпотетичну ймовірність настання збитків (страхового випадку)” [9]. У фінансовій теорії ризик найчастіше розглядають як невизначеність в результаті проведення операції, можливість відхилення кінцевого результату від запланованого.

На думку М. Ю. Печалової специфіка економічного аспекту ризику пов’язана з тим, що ризик завжди ототожнюється з можливими фінансовими збитками, спричиненими реалізацією певного управлінського, організаційного чи технічного завдання або несприятливим впливом оточуючого середовища, в т. ч. зміною ринкових умов, форс-мажорними обставинами [5].

Проте, на нашу думку, ризик в усіх аспектах економічної діяльності необхідно розглядати у взаємозв’язку з категорією “дохід”. У випадку, якщо очікувана величина ризику проявляється, то еконо-

мічний суб’єкт отримує менший приріст доходу від операції або навіть збиток; якщо ж в силу певних заходів, що впроваджуються з метою попередження та нейтралізації ризику фінансова операція дає очікуваний результат, то він є, як правило, більший від результатів аналогічних операцій, реалізація яких не передбачала ризику. Це зумовлено тим, що вищий ризик потребує відповідно більшої “премії за ризик” – підвищеної винагороди (ціни, тарифу, проценту) за діяльність суб’єкта в умовах ризику. Таким чином, можна окреслити два кінцевих результати дії ризику: з одного боку – ймовірність отримання збитків, з іншого – можливість підвищеної доходності операції.

Економічним суб’єктом, діяльність якого нерозривно пов’язана з ризиком, є банківська установа. Підвищена увага до поняття ризику в банківській практиці цілком виправдана, оскільки виконуючи роль фінансових посередників в економічній системі, банківські установи покривають власні потреби в ресурсах за рахунок залучених коштів. Формування ресурсної бази за рахунок запозичень вимагає від банків підвищеної надійності та високого рівня суспільної довіри.

Операції сучасних банківських установ пов’язані з багатьма видами ризиків. Проте, на думку науковців, не всі ризики піддаються банківському контролю: “...на стійкість комерційних банків впливають екзогенні та ендогенні фактори, але тільки частина їх піддається впливу фінансового посередника” [5]. Це положення закладене в основу класифікації банківських ризиків за М. Ю. Печаловою (див. табл. 1).

Таким чином, М. Ю. Печалова в наведеній класифікації визначальним критерієм розподілу ризиків обирає здатність банку контролювати фактори їх виникнення. Тобто з початку в різні групи виділені ризики зовнішні (системні) та внутрішні (індивідуальні).

Ризики операційного середовища банк приймає на себе як суб’єкт економічної діяльності, який знаходиться постійно під

Класифікація банківських ризиків [5]

<i>Група</i>	<i>Клас ризику</i>	<i>Категорія ризику</i>
зовнішні ризики (системні)	<i>ризики операційного середовища</i>	<ul style="list-style-type: none"> • нормативно-правові ризики • ризики конкуренції • економічні ризики • ризик країни
внутрішні ризики (індивідуальні)	<i>ризики управління</i>	<ul style="list-style-type: none"> • ризик зловживань • ризик неефективної організації • ризик нездатності керівництва банку приймати тверді доцільні рішення • ризик того, що банківська система винагород не забезпечує відповідного стимулу
	<i>ризики надання фінансових послуг</i>	<ul style="list-style-type: none"> • технологічний ризик • операційний ризик • ризик впровадження нових фінансових інструментів • стратегічний ризик
	<i>фінансові ризики</i>	<ul style="list-style-type: none"> • ризик процентної ставки • кредитний ризик • ризик ліквідності • позабалансовий ризик • валютний ризик • ризик використання позикового капіталу

впливом різних зовнішніх факторів. Зокрема, нормативно-правові ризики проявляються при зміні законодавчого поля, в якому здійснюються банківські операції. Ризики конкуренції зумовлені тим, що банківські послуги та продукти можуть надаватися фінансовими фірмами, які є як резидентами, так і нерезидентами, утворюючи три рівні конкуренції: між банками, банками і небанківськими фінансовими інститутами, між резидентами та нерезидентами. Ризики конкуренції особливо характерні для тих банківських установ, де управлінська культура не передбачає наявності процедур стратегічного планування. А недобросовісна конкуренція в поєднанні з недосконалістю правового поля може спричинити появу проблем, які неможливо усунути навіть за рахунок адекватних грамотних управлінських рішень.

Ризик країни, на думку М. Ю. Печалової, є серйознішим кредитним ризиком, ніж той, який приймає на себе банк, коли вкладає кошти у вітчизняні активи. Це пов'язано з тим, що влада країни може впровадити будь-які обмеження на проведення міжнародних трансакцій в зв'язку з дефіцитом іноземної валюти. Крім того, власники вимог до іноземних контрагентів мають більшу ймовірність зазнати втрат, внаслідок банкрутства своїх іноземних партнерів, через важкість в отриманні сатиsfакції при зверненні до міжнародного суду чи судів іноземних держав. На нашу думку, групу зовнішніх факторів можна доповнити ще й політичним ризиком, який хоча й тісно пов'язаний з нормативно-правовим ризиком й ризиком країни, проте потребує окремої уваги як такий, що формує зазначені види ризиків і прямо впливає на економічний клімат в країні та

відіграє значну роль у конкурентній боротьбі на зовнішніх ринках.

Ризики управління містять в собі ризик зловживань, ризик неефективної організації, ризик нездатності керівництва банку приймати тверді доцільні рішення, ризик того, що "банківська система винагород" не забезпечує відповідного стимулу. Крім цього, на нашу думку, у випадку неналежного планування та прогнозування, виникає ризик непланованої діяльності банківської установи, коли банківський менеджмент не визначає для себе мети та місії діяльності банку, а також не здійснює стратегічного планування свого подальшого існування на ринку.

Ризики, пов'язані з наданням фінансових послуг, виникають у процесі надання банківських послуг та продуктів. Вони поділяються на технологічний, операційний, стратегічний ризики та ризик впровадження нової продукції. Технологічний ризик виникає тоді, коли інвестиції в технології не приводять до очікуваного зниження витрат від економії ресурсів. Технологічний ризик може призвести до втрати конкурентоздатності, а в довгостроковій перспективі – до банкрутства. І навпаки, вигоди від інвестицій в технологію можуть забезпечити значні переваги перед конкурентами, а також створити нові можливості для створення та впровадження нових продуктів та послуг. Операційний ризик полягає у здатності банку надавати фінансові послуги з прибутком для себе, здійснюючи розумний контроль над витратами. Частково цей ризик пов'язаний з технологічним, оскільки є результатом недосконалого вибору чи використання тієї чи іншої технології. Ризик впровадження нових фінансових інструментів пов'язаний з пропозицією на ринку нових послуг та продуктів. Проблеми в даному випадку можуть виникати у разі, якщо наявний попит на продукт є меншим за очікуваний, затрати є вищими від запланованих. Стратегічний ризик відображає спроможність банку обирати географічні, суб'єктні та продуктові

сегменти, очікувано прибуткові для банку в майбутньому з врахуванням можливих змін зовнішнього середовища. Відповідно до рекомендацій Національного банку України цей перелік ризиків, пов'язаних з наданням фінансових послуг, можна доповнити, на нашу думку, ризиком диверсифікації доходів від операцій. Існуюча реальність свідчить, що у структурі доходів банків України процентні доходи від кредитної діяльності становлять 60,2%. Така залежність банків від одного джерела отримання доходів при постійному падінні маржі за кредитними операціями (з посиленням конкурентного ризику, пов'язаного з перспективою відкриття вітчизняного банківського ринку для іноземних банків) може призвести в майбутньому до різкого падіння прибутковості вітчизняних банків.

Фінансові ризики виникли разом з появою грошового обігу та стосунків "позичальник – кредитор". З розвитком фінансових систем спектр ризиків постійно розширювався, проте ризик-менеджмент як "нова філософія стратегічного управління" зародився лише в середині 90-х років ХХ ст. [6]. Причинами активізації ризик-менеджменту є масштаби та швидкість банкрутства окремих компаній та банків, а також країн загалом, хвиля яких охопила економічний світ в останні десятиріччя; бурхливий розвиток ринку деривативів, сукупний обсяг яких набагато перевищує масштаби ринку товарів та послуг, що виробляються в світі; глобалізація світового господарства, в умовах якої національні економіки стають менш захищеними від негативних наслідків кризових явищ в сусідніх країнах [3].

В сучасній економічній теорії практично відсутня загально визнана і одночасно вичерпна класифікація фінансових ризиків. Причиною цього є те, що на практиці існує велика кількість різноманітних проявів ризиків, які, зазвичай, називаються різними термінами. Крім того, існує проблема розмежування окремих видів ризиків, наприклад, портфельного та ринкового.

Найбільш вивченими є ринкові ризики, для аналізу та вимірювання яких застосовують спеціальні ймовірнісні моделі, класичну теорію портфельів. А найбільш поширеною моделлю в інструментарії оцінки ринкових ризиків є методика “оцінки ризикової вартості” – value at risk. Ця концепція була запропонована вперше в кінці 80-х років минулого століття, а після її реалізації у відомій системі RiskMetrics, розробленій банком J. P. Morgan. Value at risk була визнана методичним стандартом для оцінки ринкових ризиків як фінансових інститутів, так і органами банківського нагляду країн “Великої десятки”. При оцінці ринкових ризиків також широко застосовується сценарне прогнозування.

Ризик ліквідності є одним з ключових в банківській діяльності і складає основу управління активами і пасивами банківської установи.

Операційні ризики і ризики подій, на думку О. Лобанова, О. Чугунова не є специфічними тільки для фінансової сфери, що підтверджує і наведена вище класифікація економічних ризиків за М. Ю. Печаловою. Ці ризики більшою мірою зумовлені людським фактором і причини їх виникнення менше пов’язані саме з фінансовим аспектом діяльності економічного суб’єкта, а отже є менш формалізованими та вимірюваними [3].

На нашу думку, одним з первинних в банківській справі є кредитний ризик, оскільки він безумовно посідає провідне місце в системі банківських ризиків. Це зумовлено об’єктивними факторами: кредитні операції займають найбільшу питому вагу в активах банків. Наприклад, в структурі загальних

чистих активів вітчизняних банків кредитний портфель займав як на 01.01.2001 р., так і на 01.01.2005 р. 66% (див. табл. 2).

Кредитний ризик, на думку науковців та практиків, – це “ризик невиконання позичальником його зобов’язань щодо кредитора” [2]. Базельський комітет з банківського нагляду визначає кредитний ризик як “можливість невиконання позичальником або протилежною стороною взятих на себе зобов’язань” [7]. Проте ми більше погоджуємось з Д. В. Вороніним, який визначає кредитний ризик в широкому розумінні як “ймовірність втрати всієї чи частини активів, у формі позик, врахованих кредитною установою векселів, гарантій та поручительств, виданих банком” [1].

Більш розширене визначення кредитного ризику подають О. Лобанов та О. Чугунов як “можливість негативної зміни вартості активів у результаті неспроможності контрагентів виконувати свої зобов’язання, зокрема, з виплати процентів та основної суми позики (до кредитного ризику відносять також і ризик проголошення позичальником дефолту)” [3].

Структуру кредитного ризику, як правило, розглядають в двох аспектах:

- як кредитний ризик за конкретною угодою;
- як кредитний ризик за портфелем угод.

Кредитний ризик за портфелем угод варто розглядати як середньозважену величину ризиків за всіма угодами кредитного портфелю. Кредитний ризик за портфелем угод – це узагальнений показник, що вимірюється статистичними методами та піддається регулюванню переважно на етапі прийняття рішень,

Таблиця 2

Структура загальних чистих активів банків України у 2001–2005 рр., %*

Станом на 01.01	2001	2002	2003	2004	2005
кредитний портфель	66	67	72	68	66
інвестиційний портфель	5	9	6	6	6

* за даними інтернет-видання UA.Banker.net

через впровадження певних обмежень на здійснення кредитних операцій. При оцінці портфельного ризику застосовується переважно математичний інструментарій і ймовірність суб'єктивності є мінімальною.

Кредитний ризик за конкретною угодою – це ймовірність збитків для банку внаслідок невиконання позичальником умов конкретного кредитного договору. Тобто це ризик, що піддається оцінці та регулюванню завдяки застосуванню методів, скерованих на його обмеження на стадії прийняття рішення та в подальшому, в процесі дії кредитного договору. При оцінці ризику конкретної кредитної угоди більшою є ймовірність суб'єктивної оцінки факторів, що його зумовлюють.

Ризики при здійсненні конкретних кредитних угод умовно можна поділити на чотири види:

- ризик, пов'язаний з позичальником;
- ризик, пов'язаний зі способом забезпечення повернення кредиту;
- системний ризик;
- форс-мажорний ризик.

Ризик, пов'язаний з позичальником, напряму залежить від рівня кредитоспроможності позичальника – якісної категорії, яка складається з багатьох чинників. Ризик, пов'язаний із забезпеченням повернення кредиту, аналогічно має пряме відношення до кредитоспроможності позичальника, тобто визначає альтернативну можливість погашення заборгованості за кредитом та процентами за рахунок реалізації одного з обраних способів виконання позичальником своїх зобов'язань перед банком – або за рахунок грошових потоків від звичайної діяльності позичальника, або за рахунок продажу заставного майна, отримання коштів від поручителів, гарантів, від страхової організації. Чи не основним чинником, який зумовлює ризик, пов'язаний зі способом забезпечення повернення кредиту, є юридичний ризик, причиною якого зазвичай є недосконалість законодавства. Системний ризик – ризик дефолту країни, галузі або економічної системи,

який унеможлиблює виконання позичальником своїх зобов'язань перед кредитором. Форс-мажорний ризик – це ризик, причина якого не пов'язана з діяльністю позичальника й носить раптовий і часто незворотний характер. Таким чином, прояв однієї з можливих загроз може стати причиною системної кризи банку, спричиненої несвоєчасним поверненням кредиту.

Підводячи підсумок, зазначимо, що ризики є невід'ємною частиною будь-якої фінансової діяльності. В тому числі поняття ризику нерозривно пов'язане з усіма аспектами діяльності банківської установи. Саме з цієї причини ризик-менеджмент в банківській сфері набуває надзвичайного значення як метод підвищення ефективності діяльності банків та рівня їх стабільності. Всебічне дослідження, структуризація та класифікація ризиків банківської діяльності є запорукою динамічного та гармонійного розвитку вітчизняної банківської системи.

Література

1. Воронін Д. П. *Макроекономическое регулирование кредитных рисков* // *Банковское дело*. – 1996. – № 9. – С. 14–17.
2. Загородній А. Г., Вознюк Г. Л., Смовженко Т. С. *Фінансовий словник*. – Львів: в-во ДУ "Львівська політехніка", 1996.
3. Лобанов А., Чуаунов А. *Тенденции развития риск-менеджмента: мировой опыт* // www.hedging.ru.
4. Мелкумов Я. С. *Экономическая оценка эффективности инвестиций*. – М.: ИКЦ "ДИС", 1997.
5. Печалова М. Ю. *Организация риск-менеджмента в коммерческом банке* // www.cfin.ru.
6. Порох А. *Банковские технологии в области управления рисками* // *Банковские технологии*. – 2002. – № 3. – С. 14–15.
7. *Принципы управления кредитными рисками*. – Базель, вересень 2000.
8. *Фінансовий менеджмент* / під ред. акад. Г. Б. Поляка. – М.: *Фінанси, ЮНИТИ*, 1997.
9. *Vaughan E. J. Risk management (переклад журналу "Фінансовий менеджмент")*.